

Відгук
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Мафтії Анни-Любов Валеріївни на тему
«Філософська аналітика мистецтва як культурологічної діагностики
і антропологічного свідчення соціальної ситуації»,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія

У сучасну епоху, позначену такими концепціями, як «кінець історії», «смерть людини», «кінець мистецтва» та «смерть автора», осмислення мистецтва як фундаментального чинника людського буття набуває особливої актуальності та провокативності. В умовах постійних змін парадигм і культурних цінностей, мистецтво постає не лише як сфера естетичного переживання, але й як простір для критичного аналізу та самовизначення людства. Такий підхід порушує цілу низку фундаментальних філософських питань. Чи можливо після проголошених «смертей» і «кінців» говорити про мистецтво у контексті розвитку людської суб'єктності? Яку роль відіграє мистецтво у сучасній соціокультурній ситуації? Як співвідносяться імперативи самореалізації та пошуку ідентичності з процесами естетизації, характерними для «пізнього капіталізму»? І, зрештою, що може мистецтво, що продовжує існувати після власного «кінця», сказати про людину, нашу епоху і місце людини у ній? Ці питання відкривають широкий простір для роздумів, пропонуючи переосмислення зав'язків між мистецтвом, людиною та соціально-культурними змінами сьогодення.

Свої варіанти відповідей на ці та багато інших питань пропонує Мафтії Анна-Любов у дисертаційній роботі «Філософська аналітика мистецтва як культурологічної діагностики і антропологічного свідчення соціальної ситуації». Актуальність її дослідження полягає у спробі органічно поєднати афективно-чуттєвий вимір мистецтва з раціонально-логічним аналізом філософського міркування. У результаті «наявні у суспільстві художні практики» розглядаються як «засіб діагностики» соціально-культурної ситуації, що безумовно заслуговує на позитивну оцінку. У результаті «наявні у суспільстві художні практики» постають «засобом діагностики» соціально-культурної ситуації, що безперечно заслуговує на схвалення. Свого часу Леонідас Донскіс у книзі «Влада та уява»

писав, що жоден навчальний підручник з політичної філософії чи політології ніколи не зможе замінити п'єс і сонетів Шекспіра, комедій Макіавеллі, подорожніх історій Свіфта і Данієля Дефо, філософських повістей Вольтера і притч Орвела. Дослідник вважав, що політичні та моральні уроки видатних творів мистецтва мають особливе значення сьогодні та свідчать про те, що літературні твори здатні виступати потужною критикою сучасного суспільства та місця людини у ньому. Виходячи із положень рецензованого дисертаційного дослідження, можна стверджувати, що не тільки літературні, але й будь-які інші твори мистецтва можуть виступати способом культурологічної діагностики і антропологічного свідчення соціальної ситуації.

Сформульовані у дисертаційній роботі положення новизни і висновки є обґрунтованими, оригінальними, завершеними і мають незаперечну філософську значущість. Новизна дисертаційного дослідження обґрунтовується спробою «реалізації цілісного дослідження філософської аналітики мистецтва як культурологічної діагностики і антропологічного свідчення соціального стану» (с. 12). Виходячи з актуальності роботи, дисертантка формулює наступну мету свого дослідження: «Мета дисертаційної роботи передбачає антропологічне осмислення феномену мистецтва як світу специфічної реальності, що виникає завдяки творчій активності людини і постає фактором культурологічної діагностики і антропологічного свідчення соціальної ситуації» (с. 10). Для досягнення зазначеної мети дисертантка визначає наступні завдання: розкрити і обґрунтувати проблематичність конституювання людини як певної буттєвої форми у просторі культурних і соціальних регулятивів; осмислити мистецтво як конститутивний чинник людського буття; проаналізувати типові зразки мистецтва як свідчення стану людини у сучасному світі; продемонструвати значущість художніх практик для організації освітнього простору. Сформульовані мета і завдання рецензованого дослідження визначили логіку розгортання матеріалу.

Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, висновків та списку використаних джерел.

У Розділ 1. «ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНА АНАЛІТИКА МИСТЕЦТВА ЯК ПРЕДМЕТ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ» дисертантка ставить завдання «зафіксувати сучасні способи і підходи до розуміння специфіки існування і телеологічного смислу» (с. 16) мистецтва. Для цього вона проводить дослідження у межах філософсько-культурологічної аналітики мистецтва та обґрунтовує таке розуміння естетики, коли вона «постає не так спеціально-професійною галуззю, як антропологічно орієнтованою» (с. 17), а мистецтва - як практики «культивування людського в людині» (с. 18). Звертаючись до витоків філософського аналізу сутності мистецтва у працях античних філософів, А.-Л. Мафтії саме у них віднаходить аналітику тієї дії, «яку здійснює мистецтво на людину, тобто мистецтво тлумачиться не так у своєму мистецтвознавчому вимірі, як у антропологічному» (с. 20). Заслуговує на увагу спроба дисертантки осмислювати естетику не просто як вузькоспеціалізовану, «центровану феноменом мистецтва», а як «антропологічно орієнтовану естетику». Якщо перша тлумачить людину як дещо готове і самоочевидне, то в межах другої людина постає як мінлива і динамічна істота, тобто така, що розвивається.

Звернення до праць Платона і Арістотеля у першому розділі дозволяє розглянути поняття «катарсис» і «мімезис» в контексті «культивування» людини. На думку дисертантки, «мімезис стосується початків, первинних засад, архе – отже стосується причинно обумовлюючого ряду, катарсис – визначає цільове призначення, те, що стоїть як завдання, є телеологічною орієнтацією думки» (с. 19-20). За допомогою історико-філософської експлікації змісту понять «мімезис» і «катарсис» у дисертації розкриваються можливості мистецтва як практики наслідування людиною субстанційних вимірів буття, практики введення себе в образ людини, що одночасно є способом буття і способом пізнання. Антропокультурний вимір мімезису дозволяє пов'язати його «з таким розумінням естетичного, коли воно береться як становлення чуттєвого у людини» (с. 24). Важливою у рецензованому рукописі також є демонстрація зв'язку міметичних практик з наявністю вільного часу (дозвілля). Не можна не

погодитись з тим, що «культивування людського у людині відбувається за допомогою свободи.» [с. 27].

Другий розділ «МИСТЕЦТВО ЯК КОНСТИТУТИВНИЙ ЧИННИК ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ» присвячений аналізу невизначеності, мінливості та бездомності людини та потенціалу мистецтва у розв'язанні проблемних моментів людського буття. На думку А.-Л. Мафтії, проблематичність людського буття пов'язана з «позбавленістю її чіткої, раз і назавжди наданої природи, отже її «природою» стає культура як культивування самої себе, що здійснюється у відповідності до різноманітних засад» (с. 58). Звідси актуалізується проблема ідентичності, «Іншого» та «Чужого».

Проблематичність людського буття окреслюється дисертанткою через «зіставлення об'єктивізму і суб'єктивізму у підходах до його розуміння» (с. 48). Суперечність між окремим індивідом та світом природи вирішується у дисертації завдяки зверненню до «діяльнісного розуміння людини» (с. 51), теоретичне обґрунтування якого дисертантка віднаходить у філософському спадку Київської філософської школи другої половини минулого століття, а саме у їх розгортанні теми трансцендування і антропогенезу. Звернення до проблеми походження людини в онтогенезі та філогенезі вимагає поєднання цих тем, адже, як пише дисертантка, становлення людини потрібно розуміти як «вихід за межі природного буття» (с. 55). Таким чином, антропогенез постає процесом конституювання другої природи, культури, і «мистецтво (як культивована природа)» (с. 70-71) тісно пов'язується з антропологічними питаннями.

До вагомих наукових здобутків дисертаційного дослідження слід віднести теоретичний аналіз антропологічного смислу мистецтва через ідею «кінця мистецтва», який оприявнюється в процесі перетворення мистецтва у людський орган «сприймання, у чому виразно засвідчена антропологічна роль мистецтва» (с. 102).

Третій розділ «МИСТЕЦТВО ЯК СВИДЧЕННЯ СТАНУ ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ» досліджує мистецтво як певну антропологічну практику та спосіб культивування у людини «органів» сприймання і мислення, що здатні

долати межі наявного повсякденного існування та фізіології людського організму. Мистецтво осмислюється як практика, що конститує «неорганічне тіло людини» та закладає можливість творення траєкторій розвитку власного життя. Отже, мистецтво стає не тільки описом наявного стану людини і суспільства, воно, як можливість свободи, стає способом перетворення людини і суспільства. Тому, як пише дисертантка, «сутнісно-смилова природа мистецтва містить емансипативні виміри і вписується у ліберальні проєкти історії, надаючи людині альтернативні варіанти розгортання життєвих програм» (с. 107-108). В естетиці представників Франкфуртської школи А.-Л. Мафтії вбачає потенціал як для розуміння мистецтва, так і для пошуків альтернативних шляхів суспільного розвитку. У цьому контексті їй вдається розкрити можливості мистецтва як практики «інакшості, трансцендування наявного порядку», що одночасно дозволяє тісно розкрити зв'язок мистецтва «з визвольним рухом» (с. 108).

Критичність філософів Франкфуртської школи до наявного соціуму походить від переконаності у необхідності збереження дистанції по відношенню до емпіричного світу для виявлення власної позиції, власної думки про нього і про своє місце у ньому. Мистецтво, яке одночасно належить наявній реальності, дає можливість зайняти позицію стосовно неї. Так, наприклад, воно надає можливість сформувати критичну позицію по відношенню до культуріндустрії та прихованих за нею непрозорих і неконтрольованих аспектів прогресу. Перетворені форми мистецьких практик у середовищі культуріндустрії постають причиною і результатом відчуження, яке неможливо подолати за посередництвом класичних ідеологічних метанаративів. «Звідси завдання пошуків більш дієвої «революційної» активності, яка орієнтована на рефлексивно-індивідуалізоване присвоєння відчужених соціальних форм, що і обумовило подальшу увагу до феномену мистецтва як здатного протистояти ілюзорним формам індивідуалізації.» (с. 125). В результаті актуалізується питання способів такого присвоєння. Спираючись на ідеї мислителів Франкфуртської школи, дисертантка розглядає у якості найбільш показового «свідчення щодо специфічного досвіду

людського буття»(с. 130) та присвоєння універсальних форм людського буття такий вид «мистецтва як кіно» (с. 128.).

Останній, четвертий розділ «ЗНАЧУЩІСТЬ ХУДОЖНІХ ПРАКТИК ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ» починається із осмислення освіти як процесу становлення людини (Bildung). У такому контексті проблеми освіти перестають тлумачитись як питання вузькоспеціалізованої сфери соціального існування і, навпаки, виявляються пов'язаними з усією цілісністю «історичної ситуації, у якій знаходиться людина» (с. 155-156). Розуміння освіти як практики індивідуалізації всезагального покладає її в епіцентр фундаментальних проблем філософії та сприяє аналізу проблеми взаємодії філософії і освіти, філософії і педагогіки. На думку дисертантки, одним із ефективних способів залучення до філософського способу мислення може бути «безпосереднє входження у простір мистецтва, тобто не просто говоріння про мистецтво у теоретичному плані, а включення у освітні програми мистецьких практик» (с. 169). Прикладом такого включення може виступати кіно, яке здатне відображати «соціальні, світоглядні, культурні настрої епохи» (с. 173).

У Висновках сформульовані результати дослідження та окреслено його перспективи. Усі розділи викладено у логічній послідовності, що забезпечує досягнення мети та виконання завдань наукового дослідження.

Попри незаперечні наукові здобутки авторки у цій дисертації, вона має певні дискусійні моменти, що дозволяє сформулювати наступні зауваження до рукопису дисертації:

1. У дисертаційній роботі декілька разів наголошується на сутнісному взаємозв'язку між естетикою і політикою (с. 26), згадуються практики політичного акціонізму як «протесту, який здійснюється художніми засобами, проти певних політичних явищ» та наголошується на тому, що мистецтво підіймає «політичні питання і формує певну думку чи світогляд глядачів щодо тих чи інших політичних подій» (с. 42). В тексті згадується можливість розгляду соціально-політичного виміру так, «як це зроблено Х. Арендт і Ж. Ранс'єром», коли «мистецтво постає важливим фактором розвитку самої людини» (с. 91). Але

у дисертаційному дослідженні відсутній аналіз політики як простору «розподілу чуттєвого» у працях Ж. Ранс'єра. Відповідні праці відсутні навіть у списку використаних джерел. На нашу думку, здійснення аналізу взаємозв'язку мистецтва, естетики і політики могло б збагатити дисертаційне дослідження.

2. Розглядаючи «метамодернізм» як новий тип «світосприймання і мистецький напрям, який прийшов на зміну постмодернізму в ХХІ ст.» (с. 38), дисертантка стверджує, що основою культурної парадигми метамодернізму можна вважати «людиновимірність», яка є можливістю вільного діалогу та взаємодії між людьми. «Цілісність людини метамодернізму, – вважає А.-Л. Мафтії, – є гармонійним поєднанням фізичного та духовного, а також її активність в політичних та соціальних аспектах» (с. 39). Дане твердження виглядає необґрунтованим, особливо вважаючи, що у наступних частинах тексту дисертантка критично оцінює соціально-культурну ситуацію початку ХХІ ст.

3. У підрозділі 3.2 «Мистецтво кіно як діагностика культурної ситуації» розглядаються ідеї представників філософії кіно. При цьому відсутнім є аналіз праць таких визначних її представників як Ж. Делеза «Кіно», С. Жижека «Кіногід збоченця», А. Бадью «Ситуація кіно» та Ж. Ж. Ранс'єра «Емансипований глядач». На нашу думку, дисертаційна робота тільки б виграла якщо б, наприклад, звернулась до ідеї Ж. Делеза, якою він завершує свою книгу, зокрема про те, що завжди приходить час, коли питання «що таке кіно?» перетворюється на інше: «що таке філософія?». Крім того, більшість проаналізованих у підрозділі фільмів були створені не пізніше 70-х років минулого століття (саме 1983 р. П. Гріневей визначає як час «смерті кіно»). Проте, можливості адекватної діагностики соціальної ситуації без фільмів, що були створені за останні пів століття, виглядає сумнівно.

4. У підрозділі 2.1 «Проблематичність конституювання людини у просторі культурних і соціальних регулятивів», розглядаючи шляхи виходу із пастки протиставлення суб'єктивізму та онтологізму, дисертантка стверджує, що саме завдяки «діяльнісному розумінню людини» можливе поєднання людини зі світом природи (с. 51). Теоретичне обґрунтування цього положення вона віднаходить у

філософській спадщині представників «Київської філософської школи». Але пізніше авторка стверджує, що «для мислителів Київського кола вихід за межі у першу чергу пов'язаний з комунікацією» (с. 55), а через декілька сторінок вона пише: «для проблематики нашого дослідження найбільш значущими є ті способи розгляду людського буття, які характерні для діалогічної парадигми (с. 60). Нам здається, що необхідно додатково обґрунтувати здійснений перехід від діяльнісного підходу до діалогічної парадигми. Особливо значимим подібне обґрунтування є, зважаючи на той момент, що дисертантка підкріплює звернення до діалогічної парадигми посиланнями на В. А. Малахова, який досить критично оцінював «діяльнісний підхід» у розумінні людського буття.

Висновок про дисертаційну роботу. Вважаю, що дисертаційна робота здобувача ступеня доктора філософії Мафтії Анни-Любов Валеріївни на тему «Філософська аналітика мистецтва як культурологічної діагностики і антропологічного свідчення соціальної ситуації» виконана на високому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є закінченим науковим дослідженням, сукупність теоретичних та практичних результатів якого розв'язує наукове завдання, що має істотне значення для гуманітарних наук. Дисертаційна робота за актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною повністю відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в п.6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її авторка – Мафтії Анна-Любов Валеріївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія.

Офіційний опонент:

доктор філософський наук, доцент,
професор кафедри філософії, соціології
та політології Державного торговельно-
економічного університету

Підпис Миколи ЛПІН Засвідчую
Начальник відділу кадрів Н. Шевченко

Микола ЛПІН